

PSIXIKANIŇ EVOLYUTSIYASI HÁM PAYDA BOLIWI

Turdımuratova Nesibeli Bazarbay qızı

Berdaq atındagi Qaraqalpaq Mamleketli Universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14570939>

Annotaciya. Bul teziste psixikaniň evolyutsiyası hám payda bolıwı procesin úyreniw, organizmlerde nerv sistemasınıń rawajlanıwın hámde psixikaniň evolyutsiyası hám payda bolıwı haqqında sóz etilgen.

Tayanış sózler: Psixika, evolyutsiyon, social, materiallıq hám diniy qıyallar, insan shaxsı, evolyutsion teoriiyası.

ЭВОЛЮЦИЯ И ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПСИХИКИ

Аннотация. Данная диссертация посвящена изучению процесса эволюции и возникновения психики, развития нервной системы у организмов, а также эволюции и возникновения психики.

Ключевые слова: Психика, эволюция, социальные, материальные и религиозные фантазии, человеческая личность, эволюционная теория.

THE EVOLUTION AND EMERGENCE OF THE PSYCHE

Abstract. This thesis deals with the study of the process of evolution and emergence of the psyche, the development of the nervous system in organisms, and the evolution and emergence of the psyche.

Keywords: Psychology, evolution, social, material and religious fantasies, human personality, evolutionary theory.

Psixika-bul insan tábiyaatınıń quramalı hám ayrıqsha tárepi bolıp, ol bizge aqıl etiw, pikirlew, sezim qılıw hám háreket qılıw imkaniyatın beredi. Biraq, denemiz hám minez-qulqlarımızdıń basqa kóplegen tárepleri sıyaqlı, psixika da millionlap jıllar dawamında evolyutsiya hám rawajlanıw jolın basıp ótti.

Psixikaniń payda bolıwı haywanlarda nerv sistemasınıń evolyutsiyası menen baylanıslı.

Turmıstıń eń ápiwayı formalarınan baslap nerv sisteması az-azdan rawajlana basladı hám dúzilisi qıyınlasdı. Haywanlarda, á sirese biyiklew organizmlerde nerv sisteması átirap -ortalıqtan signallardı qabıllaw, maǵlıwmatlardı qayta islew hám qarar qabıllaw múmkinshiligin beredi.

Miydiń payda bolıwı menen psixika jáne de quramalı hám túrme-túr bolıp qaldı. Bul haywanlarǵa úyreniw, yad, sezim-sezimler hám intellektuallıq qábiletlerdi óz ishine alǵan jáne de quramalı minez-qulqlardı rawajlandırıwǵa múmkinshilik berdi.

Psixika payda bolıwı múddeti hám sisteması barlıq sebepli ózgeriwi múmkin. Bul processler úyreniw, dóretiwshilik qılıw, social munasábetler hám tábiyiy menen baylanıslı bolıwı

múmkin. Psixika rawajlanıwı insaniyattıń óz-ara munasábetleri, ózin ońlaw ushın saylangan jónelisler, sonıń menen birge, insannıń ózin basqarıw hám basqa maqsetlerge erisiwge qaratılğan bolıwı menen baylanıslı.

Evolutsiyon teoriiyası boyınsha, insan psixikası haywanlar dúnyasıdaǵı basqa haywanlardan kelip shıqqanlıǵı, yaǵnıy biologiyalıq ózgerisler nátiyjesinde payda bolǵanlıǵı túsiniqleri bar. Bunda, insan psixikasınıń birinshi forması haywanlar dúnyasındaǵı aldınǵı haywanlardıń psixikası rawajlanıwı menen baylanıslı bolǵan, yaǵnıy adamlar payda bolǵan halda onı sisteması kóbirek joqarı dárejede rawajlantırǵanlıǵı ilgeri jılıtıladı.

Social tariyxıy processler, insannardıń basqa insanlar menen óz-ara munasábetleriniń, social shólkemleriniń hám diniy ańlawlardıń ózgeriwi de psixika evolyutsiyasına óz úlesin qosqan.

Bul ózgerisler tariyxı, materiallıq, social, hám basqa kóplegen tiyisli faktorlar menen baylanıslı bolǵanlıǵı ushın psixika rawajlanıwın analiz qılıw zárúrli bolıp tabıladı.

1. Muwapıqlıǵı: Psixika, insan rawajlanıwı hám ózgeriwi hám de haywanlar dúnyası daǵı basqa haywanlar menen salıstırıladı hám psixikanıń evolyutsiyası bul rawajlanıwdıń zárúrli bólegi bolıp tabıladı.

2. Biologiyalıq ózgerisler: Psixikanıń payda bolıwında biologiyalıq ózgerisler, yaǵnıy genetikalıq faktorlar, insan psixikasınıń formalanıwında zárúrli áhmiyetke iye boladı. Bul ózgerisler, haywanlar dúnyasıdaǵı basqa haywanlardan kelip shıqqan insannıń psixikasın tiykarǵı faktorlardan biri bolıp tabıladı.

3. Social Faktorlar: Psixikanıń rawajlanıwı social faktorlar menen de baylanıslı. Insannardıń óz-ara munasábetleri, social shólkemler, materiallıq hám diniy qıyallar psixikanıń evolyutsiyasınıń qalıplestiriwde úlken rol oynaydı.

4. Materiallıq, Ilimiy hám Texnologiyalıq Rawajlanıwlar: Psixikanıń evolyutsiyasında materiallıq, ilimiy hám texnologiyalıq rawajlanıwlar da zárúrli áhmiyetke iye. Insanlar ózlerin basqarıw, social sistemalardı qalıplestiriw, ózlerin ózlestiriw hám dúnya menen óz-ara munasábetlerdi úyreniw hám rawajlandırıw ushın materiallıq hám ilimiy ózgerisler zárúrli bolıp tabıladı.

5. Psixika dúzilisi hám basqarılıwı:** Psixikanıń evolyutsiyasında insannıń ózin basqarıw qábiletlerin úyreniw, psixikasını basqarıw, stresske qarsı turǵanlıq hám basqa qábiletlerin rawajlandırıw daǵı ózgerisler zárúrli bolıp tabıladı.

6. Payda bolıw basqıshı: Psixika payda bolıwı ámeldegi waqıttıń mánisi, insannardıń fizikalıq hám psixik qásiyetleri menen baylanıslı. Bul basqıshda adamlardıń óziniń jámiyetke qaramastan, fizikalıq hám psixik jaǵdayı hám qásiyetleri, ózlerin basqarıw, ózlerin ońlaw, bilim alıw, social munasábetler hám basqa kóplegen faktorlar jámiyettegi psixika payda bolıwın qalıplestiredi.

Házirgi zaman jáhán psixologiyasida biologiyalıq (tábiyiy) jáne social (sosial) faktor (faktor) dín, haqıyqatlıqtńń tásiiri astında qalıplesken insan shaxsında eki zárúrli bólim bolǵanlıǵın tastıyıqlaytuǵın teoriya joqarı poziciyanı iyelep turıptı. Usı teoriyaǵa qaray " ishki psixik" (" endopsixik" - grekshe " endo" ishki degen mánisti ańlatadı) bólimlerge ajratıladı, degen ideyanı ilgeri jılıtıladı. Bul talqına kóre " endopsixika" shaxstń psixik dúzilisinín ishki bólimleri retinde psixik elementler hám funksiyalardıń óz-ara baylanıslılıǵı sáwlelendiriledi.

Iskerlik processinde insan shaxsı, hár tárepleme hám bir pútkil, pútin halda rawajlanadı.

Lekin iskerlikti maqsetke muwapıq ámelge asırıwı ushın onı tuwrı shólkemlestiriw kerek.

Lekin kóp jaǵdaylarda shaxstń rawajlanıwı ushın múmkinshilikler jaratılmaydı, tárbiyalanıwshilerdín social miynet, biliw xızmetleri sheklengen boladı.

Evolyutsion psixologiya - insan tábiyaatının waqıt ótken sayın psixologiyalıq uyqaslıqtń bir qatarı retinde qanday rawajlanıp atırǵanına qaraǵanda salıstırǵanda jańa ilimiy disiplin.

Kóplegen evolyutsionizmga biologlar hám basqa ilimpazlar, evolyutsion psixologiyani haqıyqıy ılım dep tán alıwdı qálemeydi.

Charlz Darvinnín tábiyiy selektsiya haqqındaǵı ideyaları sıyaqlı, evolyutsion psixologiya da insaniy tábiyaattń jaqsı maslasıwshılıǵı kemrek qolay adaptaciyaalar ushın saylanǵan.

Psixologiya salasında bul adaptaciyaalar sezim-sezimler yamasa mashqalalardı sheshiw kónlikpelerinde bolıwı múmkin.

Psixika evolyutsiyası haqqında analiz, insan hám haywanlar arasındaǵı munasábetlerdi túsiniwde hám tábiyaat kúshlerine iykemlesiwde qanday ózgerislerdi keltiredi.

Evolyutsion teoriyası, insanlardıń fizikalıq hám ruwxıy rawajlanıwların túsiniw, úyreniw hám olardı tastıyıqlawda zárúrli bolǵan texnikalıq hám metodlardı rawajlandırıwda járdem bere aladı.

Psixik funkciyalardıń ortalıq hám organlardıń dúzilisi menen baylanıslılıǵı. Psixika hám ortalıq. Mıy hám psixika.

Insan sanasın. ań rawajlanıwında miynetdín roli. sananıń psixologiyalıq xarakteristikası hám dúzilisi.

Psixikanıń payda bolıwı materiyanıń uzaq rawajlanıwı menen tusindiriledi. Barlıq materiya, jansız anorganik materiyaadan tartıp, tap materiyanıń joqarı hám de quramalı forması - insan mıyına shekem materiallıq álemnín ulıwma ózgesheligi bolmıs sáwlelendiriw ózgesheligine, yaǵnıy tásirlerge juwap qaytarıw qábiletine iye. Sáwlelendiriw formaları materiyanıń jasaw formalarına baylanıslı.

Jansız tábiyaatda háreket dene yamasa elementlerdín óz-ara mexanik, fizikalıq yamasa ximiyalıq munasábetleri formasında bolıwı múmkin. Mısalı, suwdıń dárya qurǵaqlıqların, jar taslardı juwıwı hám jemiriwı, quyash nurınıń aynadan sawleleniwi (sınıp qaytıwı).

Tiri materiyaga ótiwde hárekettiń formaları sapa tárepten ózgeredi. Tiri materiyaga sáwlelendiriwdiń biologiyalıq formaları bolıp tabıladı. Tiri materiyada sáwlelendiriwdiń jańa forması - psixik sáwlelendiriw payda boladı.

REFERENCES

1. Turumbetova Z. Y. INTEGRATIVE APPROACH TO HIGHER EDUCATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM //ИНТЕГРАЦИЯ НАУКИ, ОБЩЕСТВА, ПРОИЗВОДСТВА И ПРОМЫШЛЕННОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ. – 2022. – С. 51-55.
2. Saginbaevna T. S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – T. 9. – С. 386-392.
3. Nesibeli T., Venera M. SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PSIXOLOGIK JIHATLARINING AHMIYATI VA KELIB CHIQISH SABABLARI //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 18. – №. 5. – С. 114-117.